

ДИСКУРС ОНЛАЈН МЕДИЈА У СРБИЈИ О УГРОЖЕНОСТИ ЋИРИЛИЦЕ¹

САЖЕТАК

Циљ овог истраживања је идентификовање позиција моћи и идеолошких образаца који се јављају у дебатама о превласти латинице над ћирилицом. Предмет истраживања је дискурс онлајн медија, управо због тога што интернет пружа могућност повратне спреге и, за разлику од традиционалних медија, омогућава активно учешће реализатора (говорника) у расправама о језику. Анализом је обухваћено извештавање десет портала током првих шест месеци 2015. године. У том периоду је објављено укупно 116 текстова чија је примарна или споредна тема однос ћирилице и латинице. Методом критичке анализе медијског дискурса установљено је да се доминантни реторички обрасци заснивају на псеудоаргументима, негованом песимизму, национализму, као и на страху од новог, другог и другачијег.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: ћирилица, латиница, критичка анализа дискурса, медијски дискурс, онлајн медији, национализам.

1. Увод

У Републици Србији ћирилица је Уставом одређена као званично писмо (уз српски као званичан језик), и то чланом 10, где је такође прецизирано да се службена употреба других језика и писама уређује законом, на основу Устава. Иако се већина званичних докумената заиста објављује на ћирилици, латиница је све доминантније писмо у медијима, јавним натписима, али и у писаној интерперсоналној комуникацији. Такав однос последица је различитих репутација ових двају писама (латиница се тумачи као глобално, а ћирилица као локално), али пре свега развоја савремене технологије, јер је латиница подразумевано (*default*) писмо на рачунарима и мобилним телефонима.

Ћирилица је почела да се развија у деветом веку, а данас се користи у 12 држава Европе и Азије, тј. од Босне и Херцеговине, Црне Горе и Србије на западу до Русије и Монголије на истоку. Српска ћирилица добила је свој коначан облик 1868. године захваљујући реформи коју је спровео Вук Стефановић

¹ Чланак је скраћена и уобличена верзија мастерског рада *Идеологија, језичка употреба и медији – анализа дискурса медијских портала о савременој језичкој проблематици*, одбрањеног 2015. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

Карацић. Латиница се јавља почев од 7. века пре нове ере и сачињена је према грчком моделу уз важно посредство етрурског (према Бугарски 1997). У српском језику почиње да се употребљава упоредо са ћирилицом средином 20. века.

Последње истраживање употребе двају писама обављено је крајем 2014. године² и показало је да 47 одсто испитаника претежно користи латинично писмо, док се за ћирилицу опредељује 36 одсто грађана. Преостали број испитаника се једнако често служи ћирилицом и латиницом. Међутим, уколико се фокус постави само на грађане који користе интернет, тада је превласт латинице још изразитија (57,3% наспрам 28,8%). Две трећине младих од 20 до 29 година пише искључиво латиницом, док је ћирилица у благој предности тек код испитаника у седмој деценији живота. Извесне разлике могуће је уочити и на основу географских критеријума, будући да је ћирилица популарнија од латинице само у источној и јужној Србији. У *Правопису српског језика* наводи се да је ћирилица од осамдесетих година XX века запостављана, маргинализована, запуштана, од потискивања у службеној и јавној употреби до уметничке стагнације. „Она у српској традицији има и неспорну симболичку функцију и зато је оправдана њена фаворизација у службеној, јавној, просветној и културној делатности” (Пешикан и др. 2011: 15). Пипер и Клајн у уводу *Нормативне грамаџике српског језика* такође наводе да је ћирилица традиционално писмо српског језика, те да је њено потискивање из јавне употребе штетно за неговање и развој српског културног идентитета (2013: 17).

Прагматички гледано, употребна предност ћирилице над латиницом постоји, али је суштински скромна: „Српска ћирилица је 100% фонолошко писмо. Латиница, међутим, има три диграфа – *lj*, *nj*, *dž* – док су остале графеме устројене према фонолошком принципу *један знак – једна фонема*” (Суботић и др. 2012: 19). Дакле, оба писма се с правом могу посматрати као фонолошка, с тим што у српској латиници наилазимо на три изузетка. Постојање диграфа само начелно може створити шум у комуникацији, као у ретким примерима попут *инјекција* (инјекција или ињекција?) или *надживети* (надживети или наживети?), премда би са таквим дилемама могли да се суоче само они којима српски језик није матерњи. У латиници, такође, у графичком погледу може доћи до тежег разликовања великог „И” и малог „Л” (I / l), али сличан проблем постоји и у ћириници код слова „З” и бројке три (З / 3). Може се закључити да потенцијална места забуне имају заиста периферни значај, те да су два писма српског језика с практичне стране гледишта једнако ваљана.

Ранко Бугарски указује на то да је „говорени језик бржи, махом неформалан, непланиран, имплицитан, фрагментаран, контекстуализован и уроњен у

² Истраживање је спровела агенција *Open Soursa* на узорку од 1.011 особа из читаве Србије, а резултати су објављени у штампаном и онлајн издању дневника *Полиџика* 11. децембра 2014. године.

говорну ситуацију. У поређењу с овим, писани језик је спорији, више формалан, планиран, експлицитан, интегрисан, деконтекстуализован и дистанциран од ситуације” (1997: 28). У ери интернета и писана комуникација поприма све више одлика усмене: интерперсонална размена порука све је лабавије структурисана и често се допуњава емотиконима како би се у писани језик унела непосредност усменог изражавања. Латиница у том погледу омогућава бржу комуникацију, јер је то писмо аутоматски подешено као основно на рачунарима и мобилним телефонима. Надаље, латиница олакшава унос емотикона и страних речи, а уједно *шолерише* и непрецизно (мада брже) писање без употребе дијакритичких знакова. Док је ћириличну тастатуру без додатних трошкова могуће инсталирати на сваком рачунару, слање ес-ем-ес поруке ћирилицом знатно је скупље од слања латиничних порука, јер се сваки ћирилични знак обрачунава као три стандардна. У том светлу могли бисмо да закључимо да борба ћирилице и латинице не би требало да буде борба једног писма против другог, већ борба за једнаке могућности. Оне ће настати зближавањем ћирилице и модерних технологија и креативним напорима у сфери дизајна, издаваштва и графичког инжењерства, нарочито у области стварања ћириличних фонтова.

Превласт латинице над ћирилицом често за собом повлачи уверење да ће тим процесом бити нарушена идентитетска основа српског народа. Међутим, многобројни примери, почевши од оног из румунског језика, показују да промена писма ни из близа не изазива тектонске поремећаје у идентитету: „Није никаква реткост да неки народ из цивилизацијских, конфесионалних, идеолошких или практичних разлога, сопственом вољом или под неком врстом историјске принуде, своје традиционално писмо замени неким другим, не губећи тиме свој национални идентитет” (Бугарски 1997: 112).

2. Предмет и циљ истраживања

Циљ овог истраживања је идентификовање идеолошких образаца и дискриминаторних механизма који се јављају у дебатама о угрожености ћирилице у српском језику. Предмет истраживања је дискурс онлајн медија, управо због тога што интернет пружа могућност повратне спреге и, за разлику од традиционалних медија, омогућава активно учешће реализатора (говорника) у расправама о језику. Учешће у таквим дискусијама више није искључива привилегија кодификатора (лингвиста), што у значајној мери доприноси неговању плурализма мишљења на пољу језичке политике. Јединица анализе је текст на онлајн порталима, што укључује линк, датум, наслов, поднаслов, основни текст, антрфиле, визуелне елементе (слике, графиконе, инфографике) и податке о броју „лајкова” и коментара.

3. Метод истраживања

Приликом анализе текстова о језичкој проблематици на одабраним порталима у Републици Србији коришћен је метод критичке анализе медијског дискурса. Док Шкиљан наводи како између текста и дискурса не постоје велике разлике, те се ови појмови могу тумачити као синоними (1998: 48), Ферклаф сматра да је текст тек један сегмент трочланог комплекса који сачињава дискурс³ (уз друштвену и дискурсну праксу) (Fairclough 1991: 120). Оно што повезује дискурс и текст свакако је моћ, наводи исти аутор, јер „моћ је делом дискурс, а дискурс је делом моћ“ (2013: 4). У фокусу овог истраживања налази се медијски дискурс, који подразумева „особености одређеног средства јавног комуницирања које битно утичу на презентацију садржаја поруке. Садржаји медијске поруке интерпретирају се уз уважавање контекста у којима се оне креирају, укључујући и типове комуникације“ (Валић Недељковић 2007: 78). Управо је контекст оно што ствара *мрежу појашњења* једног текста: „То не значи да друштвене појаве треба редуковати на текст, односно да је све текст, него да се све друштвене праксе могу истраживати као текстови“ (Ристић 2015: 127).

У центру интересовања критичке анализе дискурса налази се питање моћи, те се она нужно бави и доминантним идеологијама од којих је саткан друштвено-политички контекст у којем настаје текст: „Хегемонија владајуће класе сигурна је само ако су њене мисли владајуће у датом друштву“ (Гоати 1979: 22). Следећи премису да су „дискурсне праксе онолико идеолошки натопљене колико подупиру или поткопавају односе моћи“ (Fairclough 1991: 128), ова анализа покушаће да утврди моделе путем којих се идеолошки обрасци пропагирају у оквиру дискусија о превласти латинице над ћирилицом.

За потребе истраживања коришћена је критичка анализа дискурса, према моделу изложеном у студији Теуна ван Дијка (Teun van Dijk) *Ideology and discourse* (2001), уз нешто другачији редослед и редуковани обим излагања од оригиналног. У кодни протокол, који је омогућио квантитативну анализу садржаја, укључене су следеће категорије: (1) датум објаве, (2) медиј, (3) жанр, (4) графичка опрема, (5) тема, (6) субјекат, (7) персонална идентификација субјекта, (8) објекат, (9) персонална идентификација објекта, (10) навођење аутора. Корпус чини десет медијских портала, одабраних тако да покривају различита идеолошка становишта и различите медијске приступе: blic.rs (скраћеница Б), b92.net (Б92), kurir.rs (К), telegraf.rs (Т), novosti.rs (Н), rts.rs (РТС), danas.rs (Д), politika.rs (П), srbin.info (СИ) и njuz.net (Њ). Њихови текстови о употреби ћирилице и латинице праћени су током првих шест месеци 2015. године – од 1. јануара до 30. јуна.

³ Некада је било широко заступљено становиште према којем се језик изједначава са стабилношћу, а дискурс са динамиком. Лајнел ово становиште, „приписивано многим лингвистима, почевши од Де Сосира“, доживљава као сувише поједностављено (Linell 2001: 107)

4. Анализа

4.1. Анализа садржаја

Тежња ка што већем комерцијалном успеху наводи медије да форматирају своје садржаје и ускладе их са потребама и навикама публике. Онлајн медији се у том погледу служе наслеђем штампаних: оно што у сфери дневних новина представљају седмични додаци – посвећени женама, мушкарцима, деци, здрављу, спорту или енигматици – на порталима су одељци који се од почетне странице разликују по адреси, дизајну и типу реклама. У том је погледу извештавање о језичким питањима специфично, будући да оно нема своју матичну рубрику, већ се у зависности од околности може пронаћи у одељцима за политику, друштво, културу, забаву, па чак и естраду.

Анализом је обухваћено извештавање десет портала током првих шест месеци 2015. године. У том периоду је објављено укупно 116 текстова чија је примарна или споредна тема однос ћирилице и латинице, при чему је највише објава забележено на порталу *Вечерње новосићи* (22), а најмање на сатиричном сајту *Њуз неш* (1). Публицитет који је имала тема односа ћирилице и латинице стимулисана је из различитих праваца: покренута је расправа о уставним привилегијама које ћирилица има, али и о њеној суштинској невидљивости у јавном дискурсу, затим о положају ћирилице у земљама окружења, пре свега у Хрватској и Црној Гори, те о маркетиншком, административном и технолошком аспекту одабира писма... Ипак, највећу медијску пажњу добила је иницијатива *Полиџике* и *Вечерњих новосићи* да се порез на додату вредност (ПДВ) укине за сву ћириличну штампу, што је довело до бурних полемика између оних који за себе тврде да „чувају српску традицију и идентитет” и оних којима је одбојна идеја о „уновчавању патриотизма“. Полемика између Љиљане Смајловић, уреднице *Полиџике*, и Светислава Басаре, колумнисте дневника *Данас*, била је означена као нови сукоб тзв. *Прве и Друге Србије*, а проширила се не само на читав низ других медија, већ и на читав низ сродних тема. Питању ћирилице нарочито су биле посвећене *Вечерње новосићи*, и то у духу који се може наслутити већ из самих наслова: „У потрази за изгубљеном ћирилицом” (22. 2); „Ћирилица на крсту” (17. 4); „Нови удар на ћирилицу” (18. 4); „Ћирилица протерана и из Кнез Михаилове” (18. 6); „Ћирилице најтеже од Вука Караџића” (21. 6)...

У анализираном корпусу уочено је осам медијских жанрова, при чему је 28% садржаја хибридног карактера. У ту најчешћу категорију, сврстани су они текстови који својом формом стварају привид аналитичности и не могу се – због разноликих, случајних или намерних професионалних пропуста – третирати као чланци. Хибридни жанр се од аналитичког разликује по својој пристрасности, што значи да *другој стирани* није дата прилика да саопшти свој став, или је пак та *друга стирани* некомпетентна и(ли) тенденциозно одабрана како би

стварала привид плурализма мишљења. Потоњи модел посебно је подстакнут развојем друштвених мрежа, те коментари читалаца – махом анонимних – бивају инкорпорирани у новинарски текст, и то на местима која су некада припадала аналитичарима, званичницима, научницима, уметницима... Критеријум при одабиру изјава више није компетентност аутора, већ идеолошка подобност његових ставова. За разлику од изјава јавних личности, где између читаоца и агенса у тексту најчешће постоји статусни јаз, нови модел чувара капија доприноси томе да читалац и агенс буду на истој равни, јер и један и други припадају анонимном свету (ова би се тактика под одређеним идеолошким осветљењем могла назвати и *гласом обичног човека*). У овом духу *Полиџика* је 18. јуна објавила текст „На ћирилици без спина“, у којем се наводи да је акција коју је „најстарији дневни лист на Балкану” покренуо заједно са *Вечерњим новостима* – а тиче се укидања ПДВ-а на ћириличну штампу – изазвала „одушевљење оног дела јавности који верује да је ћирилица озбиљно угрожена”. Потом се наводи низ коментара, без икакве персоналне идентификације, којима се подупире сама акција: „Браво! Требало би да држава сама предузме такву иницијативу, срамота колико не чувамо своје”; „Најзад нешто паметно као први корак у заштити ћирилице. Наредни треба да буде смањивање ПДВ-а на сва издања на ћирилици и на јавне рекламе и остало”; овај се низ наставља на сличан начин, а завршава се „духовитим коментаром једног читаоца” који је „захтевао да му се хлеб даје упола цене јер говори *чишћом ћирилицом*”. Након хибридних жанрова најзаступљеније су вести (21%), коментари/колумне (20%) и извештаји (14%).

Анализа ауторства показује у коликој су мери објављени текстови потписани, што није само показатељ медијског професионализма и поштовања принципа одговорности, већ и степена новинарског ангажмана и имица, будући да се кратки (и) информативни текстови обично потписују само иницијалима: „Име аутора текста спада у јаке позиције: новинари (...) могу својим именом привући пажњу адресата, будући да је њихов стил својом особеношћу постао препознатљив” (Катнић-Бакаршић 1999: 61). За потребе ове анализе утврђене су две категорије ауторства: *познато* и *непознато*, при чему је за сврставање у прву наведену била неопходна макар редукована персонална идентификација (презиме), док су другој категорији приписани агенцијски текстови, текстови преузети из других медија (уз метонимијски агенс, без навођења конкретног имена), као и текстови означени иницијалима. Потписаних текстова било је 72%, а непотписаних 28%, при чему су се *Полиџика* и *Данас* доследно држали професионалних принципа, па је за већину објава на овим порталима био наведен и аутор. Најмање потписаних текстова било је на сајту јавног медијског сервиса.

4.2. Секундарни елементи текста

Наслови могу да представљају не само тематски већ и идеолошки нуклеус текста, а у анализираном корпусу разврставани су у четири категорије: информативни, метафорички, сензационалистички и *удице*, при чему се *удице* у целисти могу сматрати тек једном врстом сензационалистичких наслова, али су у кодном протоколу издвојене због своје наглашене експресивности и комерцијалног карактера. Информативни наслови били су најдоминантније заступљени у анализираним текстовима и укупно чине 50% корпуса. У највећем броју случајева реч је о насловима чија се улога приближава оној коју има резимирајући лид (*ДСС тражи олакшице за све који користе ћирилицу* – Н, 21.2)

Метафорички наслови чине 26% корпуса и претпостављају нешто пажљивијег читаоца. Чешћи су у аналитичким него у информативним текстовима, а неретко се ослањају на алузије, интертекстуалност и фолклорне мудрости (*Српско књижевно друштво у борби за српски језик* – Б, 23.2; *Варнице између „ћириличне” и „латиничне” шtamпе* – Б92, 15.6). Посебну реторичку снагу имају концептуалне метафоре у којима се језичка политика поистовећује са ратом, по моделу *РАСПРАВА ЈЕ РАТ И ЈЕЗИК ЈЕ РАТ*. Тиме се наглашава значај теме, али и поларизација супротстављених ставова и актера. Штавише: рат подразумева и мобилизацију, те се читалац путем запаљивих метафора позива да се определи и одабере своју страну. У том бисмо се светлу могли позвати на став Сњежане Кордић (2010), према којој сукобљавање језичких политика увек има карактер грађанског рата.

Сензационалистички наслови јављају се у 16% корпуса и махом се заснивају на провоцирању националних тензија, на ефемеризацији важних тема, на генерализацији успостављеној на основу изузетка и слично. Наслови *удице* (енгл. *clickbait*) настали су као последица тржишне оријентације онлајн медија, где се успех не мери квалитетом садржаја, ажурношћу или тачношћу, већ бројем посетилаца и њихових кликова. Ако је класични новински наслов *преговарач* (према Dog 2003), онда је савремени таблоидни наслов *провокаџор*. У анализираном корпусу овакве форме јављају се у 8% случајева (*ПРЕСМЕШНО: Ево како српски језик звучи странцима* – Б92, 27. мај).

Језичке теме нису нарочито погодне за илустровање, будући да су углавном веома апстрактног карактера. Ипак, савремена онлајн вест захтева обавезну пропратну фотографију, јер се тиме подиже степен видљивости и читаности објаве. Уредништва анализираних медија овај су раскорак најчешће превазилазила постављањем фотографија из такозваних *банака слика*. Реч је о веб-сервисима где се продају илустрације које се у техничком погледу одликују изразито високим квалитетом, али су суштински деконтекстуализоване и шаблонизоване. Такве фотографије приказују *типичан* пример – типичан, а не специфичан. Уз текст „УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ: Хрватска да обезбеди употребу ћирилице

у Вуковару” (К, 3.4), објављена је фотографија на којој је приказан низ државних застава међу којима нема ни српске ни хрватске.

4.3. Актери

Актери су у оквиру кодног протокола разврстани на основу професија у осам категорија, од чега једна припада класи кодификатора (лингвисти), две класи едукатора (учитељи и новинари) и пет класи реализатора (политичари, уметници, странци, српска дијаспора и остали говорници).

Лингвисти су најзаступљенији субјекти (24%), након чега следе политичари (14%), који се због специфичности своје професије могу сматрати привилегованим реализаторима, будући да обављају и један вид кодификаторске улоге. Другим речима, они као појединци и грађани *јесу* само реализатори, али професионално, у одређеним околностима, могу да утичу на спровођење језичке политике, пре свега у сфери образовања и мањинских права.

Странци се у анализираним текстовима јављају у 10% корпуса, и то као међународне институције (Уједињене нације, Уницеф, Европски парламент и сл.), представници власти из земаља окружења, или тек појединци који су постали медијски занимљиви јер су нешто рекли, написали или отпевали на српском језику. Институцијама је, ипак, дат највећи простор, и то најчешће у циљу легитимисања ставова који се у Србији сматрају пожељним, као у примеру „УН: Хрватска дужна да обезбеди употребу ћирилице у Вуковару” (Б, 3.4). Имиц ових институција разликује се у зависности од контекста. Наиме, уколико је њихов став усклађен са интересима Србије, употребљава се премица „страно = објективно”, док у супротном случају важи да је „страно = непријатељско”, па чак и „страно = завереничко”.

Новинари се као субјекти јављају у 11% корпуса, уметници у осам, дијаспора у седам, просветни радници у пет, а остали говорници, професионално и територијално немаркирани, у 21%. Поред анализе *присућних* личности, важно је размотрити разлоге због којих су неки актери или групе актера *изостављени*. Купланд (Coupland 2010) у том контексту говори о *стирањењу* брисања (енгл. *erasure*), услед које одређене личности или активности због идеолошке матрице постају медијски невидљиве. Невидљивост не мора бити изазвана потпуном елиминацијом непожељног, већ се може спровести и његовим прикривањем. У том случају говоримо о анонимизацији, која се у српском језику најчешће остварује изостављањем субјекта, генерализацијом (метонимијским субјектом) или пасивизацијом реченице, што можемо видети у следећим примерима:

- ОПЕТ ИМ СМЕТА ЋИРИЛИЦА: Унишћени ћирилокази на аушо-ћућу у Босни (Т, 29.6, наслов текста);

- *Латиница може, из којеквих пољитичких разлоја, бити ојет протлашена званичним писмом, али суштински није, никад ни неће постојати гео српске културе и традиције* (СИ, 6.1).

У првом примеру агенс радње остаје неидентификован, иако се граматички наслућује на основу енклитичког облика заменице *они* у дативу, а суштински на основу предлошке одредбе „у Босни”. Аутор текста не даје податак о конкретном починиоцу, већ нетрпељивост и вандализам приписује читавој заједници. У другом примеру видљива је детопикализација субјекта остварена пасивном реченицом, која је „у српском језику пре изузетак него правило” (Алановић 2005: 175).⁴ Нејасно је ко би латиницу могао или желео да прогласи званичним писмом, већ се о тој теми говори као о *ојшћој ојасносћи*, и ту је на снази принцип који Гоати (1979) назива *нереченим делом идеологије*. Он постоји пре свега зато да би политика – у овом случају језичка – имала већи радијус самосталности. Што је мање информација, то је већи степен прилагодљивости, па се „извор опасности” из трећег примера може према потреби врло слободно интерпретирати, будући да је једино јасно да претња долази *сјоља*.

За сваког актера унетог у кодни протокол забележен је и квалитет апозиције којом је представљен, а неутралан приступ уочен је у две трећине случајева. У 22% јединица анализе примећена је афирмативна апозиција, као у примерима *један од најеминентнијих представника линвистике* или *уљедни истраживач српској језика*. Негативне апозиције су ређе (12%), али и далеко експресивније: „Ироничан став новинара према личностима о којима се пише препознаје се у начину на који их именује (давање надимака, перифрастична именовања са негативном конотацијом или иронијски обележена)” (Катнић-Бакаршић 1999: 61). Неке од забележених негативних апозиција су *најредњак вичан језичким бравурама*, *Дмићровић Рајко*, *носилац јомјезне ишћуле генерални директор комјаније Новосћи* и *Нино Брајовић*, *још један ћирилични акцијаш*... Посебно се издваја пример са портала *Данас*, где је 24. јуна уредница *Пољитике* Љиљана Смајловић иронично названа *Ћирилица Смајловић*, што показује како се и на нивоу персоналне идентификације, уз употребу игре речима, може остварити негативно етикетирање.

⁴ Алановић наводи да је пасивна реченица прототипична структура са детопикализованим агенсом: „У случају аналитичког пасива, у српском језику агентивна формализација се постиже или предлошким генитивом (*ог* + Г) или слободним инструменталном који углавном има плуралску интерпретацију” (2005: 159).

4.4. Фалсолошка анализа

Филозофска дисциплина која се бави проучавањем грешака назива се фалсологика и погодна је за квалитативну анализу различитих дискурских форми. Фалсолошки регистар систематизује разноврсне заблуде, псеудоаргументе и манипулативне исказе, па самим тим представља користан водич за деконструкцију идеолошких пракси, које се чак и при најбољим намерама заснивају на деформисаном логичком апарату. Ролан Барт тврди да је сваки говор уједно и битка за хегемонију: „Ако једна фикција задобије превласт, она се распростире широм текућег и свакодневног друштвеног живота, постаје *doxa*, природа, влада тобоже аполитичким говором политичара, државних службеника, говором штампе, радија, телевизије, конверзације” (1975: 37). Да би једна таква *фикција* постала запажена и прихваћена, она мора имати допадљиву форму, па се ради тог циља обликује помоћу различитих реторичких трикова. Фалсолошка анализа дискурса је у оквиру овог истраживања спроведена на основу регистра који нуди *Речник грешака* Срђана Дамњановића из 2009. године.

Argumentum ad antiquitatem заснива се на некритичком величању прошлости и традиције, и то најчешће супротстављањем модерном добу, којем се приписују неморал, неукус, незнање и(ли) површност. Секретар за културу Града Београда, залажући се за норму утемељену у традицији, изјавио је да „треба да се боримо против погубних утицаја духа времена” (Б92, 13.4)

Argumentum ad auctoritatem почива на нецелисходном позивању на ауторитет, а у расправама о језику често се ослања на претходно наведену грешку, *argumentum ad antiquitatem*. *Вечерње новости* су 25. јануара писале како нам „недостаје мудрост Светога Саве”, а *Курир* један дан касније објављује текст са насловом „ОВАКО ЈЕ ГОВОРИО СВЕТИ САВА: Народ није народ без земље и језика свога!”. У тексту се још наводи да „народ није народ без земље, није народ ако допусти да изгуби језик свој, без вере у Господа, без љубави и слоге”, као и да „национално биће чине кости предака и небо изнад нас”.

Argumentum ad baculum је „аргумент батине; убеђивање на основу претње и силе, терора или застрашивања” (Дамњановић 2009: 35). У расправама о језику најчешће се користи тако што се најпре фаталистички најављује „пропаст језика”, а последично и „пропаст народа”. Изјавама попут „Немаран однос према својој култури у Србији, Републици Српској и Црној Гори могао би скупо да нас кошта” (Т, 25.4) поручује се да језичка заједница, уколико жели да опстане, мора да чува свој матерњи језик и писмо. Појединац се занемарује – он не постоји изван своје језичке заједнице, нити га ишта одређује сем традиције и језика, и то језика у коме је *ипрактично* увек подређено *ипрадиционалном* и *илеменском*. Овај реторички трик веома је погодан при ширењу моралне панике.

Argumentum ad hominem је „усмерен на човека”, то је „оспорување личности уместо тезе, позивање на околности, а не на битне аргументе” (Дамњановић 2009: 42). Ову дискурсну стратегију употребио је Драгољуб Жарковић, уредник недељника *Време*, када је оцењивао иницијативу *Полиџике* и *Вечерњих новосићи* да се укине порез на ћириличну штампу: „Можемо да кажемо да су они дали огроман допринос залуђивању овог народа, па и подржавали ратне злочинце” (Б92, 15.6). У овом исказу видљив је покушај да се противник потпуно дискредитује, али не на пољу на коме се води расправа, него на пољу на којем је противник најрањивији.

Argumentum ad misericordiam је „аргумент из сажаљења, али и свако друго манипулисање емоцијама” (Дамњановић 2009: 39). У анализираном корпусу овај реторички трик најчешће се заснива на тактици којом се ћирилица најпре персонификује, а потом сажаљева: „Наша је обавеза да говоримо и пишемо језиком који смо наследили. Будимо поносни што имамо српски језик. Чувајмо га. Замислите како је другима који говоре и пишу српским језиком, али га не смеју српским звати” (Н, 29.4); „У свим пословима око националног писма мора се имати у виду његова симболичка снага. Тога симбола свесни су други, пре свега непријатељи. Сетимо се свих забрана ћирилице у Првом светском рату, па у Другим светском рату. У доба Павелића, и не само тада, спаљиване су књиге на ћирилици” (Н, 4.1). Док *argumentum ad baculum* кривицу за нарушавање језика приписује његовим немарним *јоворницима*, *argumentum ad misericordiam* реметилачки фактор увек тражи *сићоља*: у другој нацији, држави и култури.

Non sequitur је „сваки закључак који није утемељен на премисама, или су оне слабе и небитне” (Дамњановић 2009: 153). Општим местима циљ је да без довољно или чак без имало аргумената глорификују матерњи језик, његову улогу, наслеђе и репутацију: „За српски језик не постоји погоднија азбука од ћириличне” (Б, 15.2); „Осим ћирилице, за Србе су најважније гусле. Овај стари српски инструмент Словенци покушавају да нам преотму и патентирају као свој” (Б, 4.2). Понекад се матрицом *non sequitur* изводе потпуно апсурдни закључци: „У Црној Гори свако ко има икаквог талента – пише и штампа ћирилицом” (П, 4.2); „Ако је у нацистичкој Немачког очни лекар Вебер могао да докторира на тему *Азбуке свейта* и закључи да је српска ћирилица најподесније писмо и да најмање замара очи, због чега је се ми данас одричемо?” (П, 19.6). Овакве поруке свакако су намењене публици која је спремна да на њих реагује емоционално, будући да и површан тест логичког апарата наведених исказа упозорава читаоца на њихову неутемељеност.

Probatio plus probans је преобилан доказ, „када у доказивању неке тезе доказујемо превише” (Дамњановић 2009: 186). Премисе у овој стратегији не морају бити погрешне, али су закључци који се на основу њих изводе преопширни: „Главни и одговорни уредник *Печаша* Милорад Вучелић наглашава да то [питање ћирилице, прим. аут.] није ни политичко ни идеолошко, већ – питање

свих питања” (П, 12.6); „Челни људи два најугледнија српска штампана медија овај захтев [за укидање ПДВ-а на ћириличну штампу, прим. аут.] правдају чињеницом да ће тако бити заштићено не само наше писмо већ и углед професије” (Н, 13.6); „Мислим да су *Полиџика*, *Новости* и *Печаш* врло добро заливани расадници духовне беде, оријенталног чемера и малограђанштине и да би им – као таквима – порез требало у најмању руку удвостручити” (Д, 12.6). Два последња исказа разликују се према идеолошким позицијама, али их повезује стратегија *probatio plus probans*, будући да се у оба случаја заговара идеја о порезу који не би био општа законска обавеза, већ *казна* или *напрага* за ниво медијског квалитета.

Regressus in infinitum представља реторичко „враћање у бескрај, од појединачног ка све општијим питањима, од последице до све даљих, општијих и магловитих узрока” (Дамњановић 2009: 197). На примеру текстова о језику, *regressus in infinitum* остварује се дефокусирањем основне теме. Полазиште је увек расправа о угрожености ћирилице, а одредиште не познаје границе, мада се најчешће формира на подручју завере, религије или метафизике: „Двоструки језички аршини и тумачења, наравно, изазивају милозвук код декларисаних шиптарских сепаратиста и њихових иногосподара” (Н, 13.2); „*Ћирилица може нестати до 2050*, упозорава (или прети) јучерашња *Полиџика* са насловне стране. Па добро, шта ја мислим? Може ли ћирилица пропасти до реченог датума? Може, факат! Али исто тако може пропасти и свет, а – како ствари стоје – на добром је путу да то и учини и добро ће учинити ако нестане” (Д, 18.6). *Regressus in infinitum* је бег од теме, од полемике, свођење свих питања на једно, и самим тим представља фалсолешку крајност.

4.5. Стилска анализа

Анализа стилских обележја текстова показује како се Витгенштајнова теза да „језик преодева мисао” (Wittgenstein 1987: 59) остварује вишестепено и вишеслојно. Процес обликовања реченице, тј. енкодирања садржаја, увек се одвија успостављањем реда у анахроном току мисли. Језик „преодева мисао” дајући јој форму, а форма је неизбежно редуccionистичка, будући да њен семантички опсег никада није довољно широк да обухвати целину мисли и њом изазваних асоцијација. Уколико порука садржи и нарочита стилска обележја, тада се може говорити и о секундарном „преодевању мисли”, односно о стварању над-форме, чији је циљ да се удаљавањем од класичног информативног исказа и његове стилске неутралности умањи поменути редуccionизам.

Алузија је поступак који „показује дијалогичност текста са неким другим текстом” (Катнић Бакаршић 1999: 60), те као стилска фигура може остати неопажена уколико форма дијалогичности није усклађена са знањем и интерпретативним могућностима читалаца. У наслову „ма да ли је то могуће: Широм Хрватске постављају табле с ћирилицом?!” (К, 4.2) присутна је веома прозир-

на алузија на популарну реплику спортског коментатора Младена Делића, изговорену 1983. године након неочекиваног обрта на фудбалској утакмици Југославија – Бугарска. Оваквим се насловом исказује чуђење због тога што је у Хрватској, након многобројних опструкција, остварено право српске националне мањине на службену употребу језика. Светислав Басара се у неколико текстова обухваћених овим истраживањем ослањао на алузије: наслов „Неподношљива лакоћа просеравања”⁵ (Д, 30.6) инспирисан је називом најпознатијег романа чешког књижевника Милана Кундере *Нейодгношљива лакоћа постојања*. Даљих паралела између Басарине колумне и Кундериног романа нема; стилска фигура је површинског, експресивног карактера и своди се на позајмљивање форме. Код Басаре је уочена још једна књижевна алузија: „Ја се пак надам – и то разложно – да ће и Дмитровић и челни људи *Полиџике* уместо ослобађања од пореза добити Црвен Бан у место за Црвен Бан и предвиђено” (Д, 18.6). Овде алузија уједно има и улогу еуфемизма, јер је уместо псовке употребљена метафора за пенис из збирке еротске народне поезије *Црвен бан*, коју је приредио Вук Стефановић Караџић. У одговору Басари, уредница *Полиџике* Љиљана Смајловић такође се служи алузијом: „И догодине на ћирилицу” (П, 21.6, наслов текста). Реч је о адаптацији старог поздрава *Дојодине у Јерусалиму*, којим су се Јевреји заветовали да ће се једног дана вратити у своју постојбину. Уредница *Полиџике* насловом свог коментара најављује да ће тај лист и даље инсистирати на традицији, на повратку „коренима”.

Антиџеза је у текстовима о односу ћирилице и латинице веома честа, преваходно као последица снажних поларизација на том тематском пољу. У антитези се сусрећу и супротстављају традиционално и ново, стабилизујуће и креативно, национално и космополитско, а пре свега *Наше* и *Њихово*: „Оно што је за неке Гуча наспрам Егзита, левица наспрам деснице, фолкери према роке-рима, једном делу наших грађана је и ћирилица у односу на латиницу” (П, 19.6); „Мени лично ћирилица је врло драга, али су ми ‘ћириличари’, нарочито они користољубиви, а још нарочитије тенденциозно параноични, тешка мука духу” (Б92, 18.6),

Иронија је стилски поступак који „фигуративно значење супротставља дословном” (Wilson, Sperber 1992: 54). Ово изражајно средство представља основу дискурса на сатиричном порталу *Њуз неш*, јер у таквом контексту иронија престаје да буде тек инсерт у конвенционалном дискурсу: она постаје дискурс сâм. *Њуз неш* своје текстове гради поштујући сва правила о писању вести (критичност, правременост, актуелност), изузев основног правила – истинито-

⁵ Фегерстен (Fägersten 2014) говори о „псовачком парадоксу”, питајући се како једна вербална активност која је свеприсутна може у исто време да буде и увредљива. Међутим, псовање које обично вређа, денотативно, увредљиво, штетно, много је ређе него псовање које не вређа, тзв. конвезационо псовање, неденотативно, употребљено у приватној сфери, међу познаницима.

сти. На страницама овог портала Војислав Шешел, лидер Српске радикалне странке, најављује спаљивање латиничних слова (Њ, 3.4), уз објашњење да ће латиница бити поштеђена уколико се „одрекне своје мрачне прошлости”, тј. ако „прихвати историјску чињеницу да је део ћирилице”. Иронија се у овом случају базира на синегдохи, јер су називи писама само супститут за имена држава и народа. За тумачење ове вести била је неопходна упућеност у друштвено-политички контекст.⁶

Компјараација, мейџора и *персонификација* јављају се у анализираном корпусу у веома сличним улогама. Театрализација дискурса о језику најчешће се остварује захваљујући концептуалним метафорама, које представљају „пресликавање (енгл. *mapping*) дела знања о одређеном појму из изворног домена на циљани домен” (Борчић: 139: 2010). У духу чувеног полемичког списа Ђуре Даничића *Рај за српски језик и њравојис* (1847), језичка политика се и након 17 деценија од првог штампања тог дела описује кроз наратив борбе: „Српско књижевно друштво у борби за српски језик” (Б, 23.2); „Варнице између ћириличне и латиничне штампе” (Б92, 15.6); „Једна од највећих битки југословенског великог рата је битка за српски језик, која се води деценијама и чији крај се уопште не назире” (Т, 1.2); „Ћирилица је постала симболички пратилачки знак националне судбине, посебно њеног страдалачког дела. Ћирилица је у неку руку крст српске националне судбине” (Н, 4.1). Ипак: метафоре о језику нису константно напрегнуте до свог семантичког максимума, већ се спонтаним балансирањем – од *варница* преко *борбе* до *страдалаштва* (тј. од повода преко акције до последице) одржава константна тензија. Персонификацијом се језик и писмо трансформишу у биће, али биће које је на самрти, биће угрожено изнутра и споља; биће које пасивно посматра сопствену пропаст и не зна да јој се супротстави без институционализованог tutorства: „Данас је једино писмо српског језика под отвореним прогоном у Црној Гори, а под тихим у Србији и Републици Српској” (Т, 25.4); „Може ли ћирилица у Црној Гори преживети? ” (Н, 18.4); „Ћирилице су у Црној Гори пресудили” (Н, 20.4); „Ћирилица протерана и из Кнез Михаилове” (Н, 18.6).

5. Закључак

Анализа 116 текстова о ћирилице и латиници, објављених на десет портала током првих шест месеци 2015. године, показала је да доминантни дискурс почиња на миту о златном добу, којим се прошлост – незнано која, јер је временски неодређена – увек представља као *неискварена*: „Што је давније то је и моралније, а најморалније је и најдавније, и то оно које по прилици никада није ни било, пародирају тај став наши књижевници и филозофи, Иво Андрић и

⁶ Војислав Шешел је у неколико наврата палио заставе САД, Хрватске, Косова и НАТО-а.

Владан Десница” (Дамњановић 2005: 25). Два су узрока догматизовању традиције: једно је осећање идентитетске угрожености, а друго страх од промена, иако би се те две појаве у ширем плану могле посматрати као једна.

Културно стваралаштво је све више обременено супротстављањем вредносних образаца, те се „сукоб” ћирилице и латинице често представља кроз сукоб такозване *Прве и Друге Србије*, сукоб *националној и космополијској, њоруској и њроевројској, Истјока и Зајјага*, иако ћирилица сама по себи није ни реакционарна нити антиевропска тековина. Формирање језичке политике додатно усложњава уверење да српском језику и ћирилици опасност прети и *сјоља* и *изнујра*: споља од суседних држава и народа, од популарне културе и глобализације, а изнутра од самих говорника, који све чешће користе латиницу и англицизме. Инсистирање на ћирилици правда се фалсолешким триковима *argumentum ad baculum* и *argumentum ad misericordiam*, тј. аргументима батине и сажалења. Овај сет уверења не задржава се само на идеолошком нивоу, већ залази и у домен економије, будући да се захтевају пореске олакшице за оне који негују патриотски став према језику.

Механизам националистичког дискурса којим се осуђује употреба латинице је једноставан, а једноставан је јер не трпи преиспитивања; монолитан је и монотон у својој аргументацији, а самим тим и неизбежно предвидљив. Судбина језика и народа у таквом дискурсу постају поистовећене, једнако оптерећене нападима других језика, култура и народа, често неименованих, анонимизованих. Позива се на *зашјшшш њројане ћирилице*, о којој се најчешће говори дискурсом сажалења и негованог песимизма, а изузетно ретко у позитивном, креативном контексту. Судбином ћирилице симболизује се судбина читавог народа и његових идентитета. Текстови чији се аутори супротстављају привилеговању ћирилице такође су оптерећени генерализацијама и острашћеношћу, будући да се ћирилица у њима сагледава искључиво кроз призму национализма.

Текстови онлајн медија посвећени угрожености ћирилице могу због свог песимистичног и наредбодавног приступа деловати контрапродуктивно. Очувању ћирилице у већој би мери допринели текстови посвећени зближавању тог писма и модерних технологија, као и чланци о креативним напорима у сфери дизајна, издаваштва и графичког инжењерства, пре свега у домену израде ћириличних фонтова.

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2005). Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику. *Зборник Машице срјске за филолојију и линјисјику*. XLII/1–2: 151–232.
- Барт, Ролан (1975). *Задовольсјво у шексјју*. Ниш: Градина.

- Борчић, Николина (2010). Концептуалне метафоре у политичким интервјуима. *Медијске студије* 1 (1–2). Загреб: Свеучилиште у Загребу, Факултет политичких знаности – Хрватско комуникацијско друштво. 136–156.
- Бугарски, Ранко (1997). *Писмо*. Београд: Чигоја – XX век.
- Валић Недељковић, Дубравка (2007). *О новинарству и новинарима*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Гоати, Владимир (1979). *Идеологија и грушовена стварност*. Београд: Радничка штампа.
- Дамњановић, Срђан (2009). *Речник прешака*. Београд: Завод за уџбенике.
- Катнић-Бакаршић, Марина (1999). *Лингвистичка стилска*. Загреб: Research Support Scheme.
- Пешикан, Митар, Јован Јерковић и Мато Пижурница (2011). *Правопис српског језика* (друго издање). Нови Сад: Матица српска.
- Пипер, Предраг и Иван Клајн (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Ристић, Душан (2015). *Значења делања: социолошка анализа дискурзивних пракси идеологије* (докторска дисертација). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за социологију.
- Суботић, Љилана, Дејан Средојевић и Исидора Бјелаковић (2012). *Фонетика и фонологија: ортооеиска и ортографска норма стандардног српског језика*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Шкиљан, Дубравко (1998). *Јавни језик*. Београд: Библиотека XX век.

*

- Van Dijk, Teun (2001). *Ideology and discourse: A Multidisciplinary Introduction*. Доступно на: <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf> (посећено 4. јула 2015).
- Dor, Daniel (2003). On newspaper headlines as relevance optimizers. *Journal of Pragmatics*. 35: 695–721.
- Linell, Per (2001). Dynamics of discourse or stability of structure: Sociolinguistics and the legacy from linguistics. In: *Sociolinguistics and Social Theory* (ed. N. Coupland). 107–126.
- Fägersten, Kristy Beers (2014). The use of English swear words in Swedish media. *Sprognaevnets Konferenciserie*. 2: 63–82.
- Fairclough, Norman (1991). Language and ideology. *Trabalhos em Linguística Aplicada – Campinas*. 17: 113–131.
- Coupland, Nicolas (2010). Language, ideology, media and social change. In: *Performing the Self* (ed. K. Junod & D. Maillat). 55–79.
- Wittgenstein, Ludwig (1987). *Tractatus logico-philosophicus*. Сарајево: „Веселин Маслеша” – „Свјетлост”.

Stefan Janjić

DISCOURSE OF ONLINE MEDIA IN SERBIA ABOUT THE
ENDANGERMENT OF THE CYRILLIC ALPHABET

Summary

The aim of this research is to identify the positions of power and ideological patterns that occur in debates on the endangerment of the Cyrillic alphabet in Serbian language. The subject of research is the discourse of online media, because the Internet offers the possibility of feedback, which, opposed to traditional media, allows active participation of speakers in discussions about language. This research analyzes reporting of ten web sites in Republic of Serbia, during the first six months of 2015. A total of 116 articles, which deal with the supremacy of the Latin alphabet over Cyrillic on a deeper or more superficial level, were published in that period. Method of critical analysis of media discourse showed that the dominant rhetorical patterns were based on pseudoarguments, nurtured pessimism, nationalism, and the fear of the New, Other and Different.

Key words: Cyrillic alphabet, Latin alphabet, Critical Discourse Analysis, Media discourse, Online media outlets, Nationalism.

Мастер Стефан Јањић
Филозофски факултет
Др Зорана Ћинђића 2
21000 Нови Сад
Србија
Имејл: *stefan.janjić@gmail.com*